

RESSENYA A JORDI GAYÀ (ED.), *ENCHIRIDIUM THEOLOGICUM LULLIANUM*. BARCELONA: ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ - FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA, 2021. 1110 PP. ISBN: 978-84-122798-7-0

REVIEW TO JORDI GAYÀ (ED.), *ENCHIRIDIUM THEOLOGICUM LULLIANUM*. BARCELONA: ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ - FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA, 2021. 1110 PP. ISBN: 978-84-122798-7-0

JÚLIA BUTINYÀ
juliabutinya@gmail.com
UNED, RABLB

Acostumo a donar la benvinguda als llibres al meu abast i que són dignes de celebració, però en aquest cas dubto si començar primer per les felicitacions, atès que a més de celebrar la lectura, cal felicitar l'editor-autor de la publicació per la iniciativa i agrair-li l'esforç realitzat. Perquè es tracta d'una obra que, a més de ser monumental i que calia fer com resum del pensament d'un autor important i emergent en el panorama internacional, afecta diverses llengües (català, llatí, àrab) i una llarga corrua de disciplines, no només dins l'espectre de la Filosofia. I encara, se'ns hi fa una graduació dels aspectes a valorar en la gran obra lul·liana.

La *Presentació*, a càrrec d'Armand Puig i Tàrrrech dóna en primer lloc les dades principals de l'editor, Jordi Gayà Estelrich, Director del Seminari de Teologia Medieval Catalana i *Rector de la Maioricensis Schola Lullistica*. I seguidament es refereix a la col·lecció que inaugura aquest llibre i a la seva finalitat, la d'«editar obres clàssiques que hagin contribuït a configurar el pensament cristià, antic i modern, i d'aquesta manera es volen donar a conèixer autors, coneguts o poc coneguts, originaris de l'àrea cultural dels territoris de llengua catalana (Catalunya, València, les Balears)», p. 7.

El fet d'incloure en aquest projecte l'obra de Llull, i fins i tot el de començar-lo significativament, es justifica per comptar l'autor mallorquí amb una producció prolífica i variada, que pot presentar dificultats per a la comprensió del seu pensament i fins i tot, sovint, n'hi ha per accedir a la seva consulta. Mentre que la seva figura, en la dimensió filosòfica i la teològica, no només és un valor universal, sinó que resulta útil en l'actualitat pel seu perfil i modernitat; ho subratllen aquestes paraules tancant la presentació: «La seva teologia ha d'estimular la reflexió teològica actual en el context d'una Església que se sent impulsada al diàleg i a la missió», p. 10.

A continuació, la *Introducció* de Jordi Gayà és d'indispensable lectura per referir-se, tant a aspectes lul·lians que ofereixen dificultat per a una comprensió directa, com a altres plans d'interès, com pot ser-ho l'explicació de la difusió espúria de les seves obres, barrejades amb altres no autèntiques. Entre els primers aspectes, òbviament es dóna un aclariment resumit del que és el mètode lul·lià, l'Art (pp. 16-17) i dels conceptes claus, com les «raons necessàries» (p. 21). En conjunt s'ofereix una esplèndida síntesi, tant del pensament de Llull com dels punts d'interès per a introduir-se en els textos; síntesi que consta dels apartats següents: 1. Fonts per a una biografia crítica.- 2. Biografia.- 3. Les obres.- 4. L'aprenentatge teològic.- 5. El punt de partida.- 6. L'Art de Ramon Llull.- 7. L'aplicació de l'Art a la Teologia.- 8. La pluralitat de llenguatges teològics.- 9. El sistema teològic.- 10. Ramon Llull i la teologia del seu temps.- 11. La teologia en la recerca lul·listica.- 12. La selecció de textos en aquesta edició.

Es tanca aquesta part introductòria amb l'exposició dels criteris per a la selecció dels textos i també amb la indicació de la seva procedència, preferint edicions assequibles. Dels textos es dóna una versió bilingüe, reproduint la llengua original (llatí o català), acarada a la seva traducció al català actual. Després de l'enumeració dels set col·laboradors, es destaca la Dra. Núria Gómez Llauger, el nom de la qual figura a la portada i que ha treballat sobre tota la versió catalana.

Atès que dedicarem la principal atenció als textos seleccionats, considerant que la funció d'una ressenya davant d'una obra que no requereix judici valoratiu –donada la seva oportunitat i l'autoritat de l'autor– és principalment informativa, avancem que, al capdavant del llibre, segueixen dos capítols complementaris: *Cronologia de la vida de Ramon Llull* (pp. 1063-1078) i el *Catàleg de les obres de Ramon Llull*, elaborat per Fernando Domínguez Reboiras.¹ Finalment hi ha quatre índexs

---

1 Pres de: Fidora, Alexander & Rubio, Josep Enric, *Raimundus Lullus. Una introducció a la seva vida, obres i pensament*,

imprescindibles: a banda de l'últim i general, es proporcionen el bíblic, el de temes teològics i el relatiu als textos.

Els textos s'agrupen en set grans apartats, a l'exposició dels quals precedeixen unes breus línies: I. Vida i propòsits de mestre Ramon; II. La predicació de la fe catòlica; III. L'Art de Ramon Llull; IV. La demostrabilitat de la fe catòlica per raons necessàries; V. Definició de teologia; VI. Els articles de la fe; VII. Els signes de la fe cristiana.

Es comença pels aspectes de caràcter autobiogràfic, amb passatges de la *Vita coaetanea* (op. 189), on s'anoten a peu de pàgina les referències indefugibles. Així, es refereix la seva formació; el projecte de fer el llibre millor del món; la necessitat d'aprendre àrab; el pla de promoure a gran escala escoles de llengües amb fins d'un apostolat efectiu i l'estada a Randa, on Déu l'il·lumina i on rep la idea per iniciar els primers passos del seu Art.

A continuació, es passa al *Phantasticus* (op. 190) pel seu caràcter personal, sent el mateix autor un personatge del diàleg. La síntesi efectuada és extrema, tot i que té major extensió que la de l'apartat anterior pel fet de ser una obra de molt alt nivell en continguts. Es reflecteixen ací el plantejament i la discussió que manté l'autor amb un clergue, Pere. Es comença reproduint el pròleg, que focalitza la temàtica amb exactitud. D'acord amb el planejat i exposat a la *Vita* Ramon exposa els seus objectius a obtenir del concili de Viena (França) –al qual es dirigeixen tots dos personatges–; però el clergue, vinculat als béns materials, l'ataca afirmant que aquest projecte és una fantasia.

Segueix una selecció de l'últim punt a tractar, *Sobre l'ordre*, que recull el nucli de la dissensió, la qual consisteix en la manera d'estendre la doctrina i la competència de l'Església. Difereixen tots dos a causa d'atribuir Pere la falta de l'èxit de la seva tasca a la intenció desordenada, cosa a la qual Ramon, tot i que accepta que pugui succeir, ho fa arrelar en la falta de preparació real i moral dels agents. La disputa evidencia dues posicions en contrast, que remata Ramon criticant l'amor a les riqueses per part dels eclesiàstics. Cal afegir que això no només és el nucli argumental de l'obra, sinó que constitueix un passatge on es permet veure de manera molt aguda l'efecte que havia de fer Llull en els àmbits eclesials, reflectint-s'hi esplèndidament el contrast moral i conceptual d'impossible resolució. Encara cal dir que constitueix una de les crítiques més fulminants de Llull cap als propis cristians.

La proximitat de cristians i sarraïns (*Llibre del tracte entre cristians i sarraïns*, op. 195) atén a la successió de l'esdeveniment anterior, o sigui a la tornada del concili, durant la qual Llull exposa les seves consecucions quant a l'aprenentatge de llengües i també pel que fa a l'ordre de sant Joan, que rebrà els béns dels templers i es dedicarà perpètuament a la lluita contra els sarraïns. S'anoten les respectives ordenances, decret i butlla. Acaba el passatge seleccionat amb la decisió de Llull d'anar

---

«Supplementum Lullianum» II, Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 214, Turnhout: Brepols publishers, 2008, pp. 125-242. (A continuació de les obres lullianes citades indicarem el número amb el qual es registren en aquest catàleg).

a visitar el rei Federico de Sicília per tal que realitzi gestions amb el rei de Tunis per a establir la pau material entre cristians i sarraïns per mitjà de la trobada entre homes doctes d'ambdós àmbits.

El primer apartat d'aquest llibre, sobre la vida i propòsits de Llull, resulta, doncs, una exposició clara i completa al voltant del punt central del caràcter de la seva missió i és la base oportuna per sostenir la resta de l'obra lul·liana.

El segon apartat, *La predicació de la fe*, s'introdueix amb el concepte lul·lià de la necessària preparació per al diàleg, sense coacció, així com sota la idea d'evitar el conflicte armat; tot i sempre sota la consigna de contribuir a assolir el destí per al qual els homes han estat creats.

El primer text seleccionat exposa aquesta praxi segons la fórmula Llull en la *Peticció de Ramon al Papa Bonifaci VIII per la conversió dels infidels* (op. 60; pp. 49-57). El document és molt expressiu del temperament de Llull, atès que recull l'advertència al pontífex sobre el fet que el seu suggeriment procurant el bé públic evitaria que li atribuïssin negligència quant al perjudici que viu la cristiandat.

El següent text, del *Llibre de Contemplació en Déu* (op. 2), correspon al capítol 187, que es dona gairebé en la seva totalitat; tracta del millor mètode per mantenir una disputa sobre la fe. En gran part, les recomanacions serien vàlides avui i ens donen un índex de la seva modernitat, ja que considera que es requereix un tarannà amical, bona intenció, coneixement i bones formes o educació, així com ser lliure –requisit per entendre-. L'adequació a l'oponent, segons el seu grau de rudesia, també és cridanera; així, aconsella recórrer a miracles de sants en cas que es tracti d'un oponent rude, que es regeixi per la fe més que per la raó. Exposa, doncs, un munt de condicions que s'exigeixen per discutir amb representants de les tres lleis o religions i per poder comparar-les.

El proper fragment és d'una obra cabdal, el *Llibre del gentil i els tres savis* (op. 11), de la qual s'inclou complet el pròleg, summament expressiu de la personalitat de l'autor; al final es pot apreciar un tret característic d'aquesta obra, ja que els savis s'ofereixen la paraula per tal de començar a parlar. Com que en aquesta obra el marc –compost pel pròleg i l'epíleg- és fonamental,² segueix a continuació la reproducció de l'epíleg, en què queda de manifest el nivell moral del gentil, segons copsen els savis de les diferents religions. Mostra del relleu d'aquesta obra és l'espai que se li ha dedicat (pp. 67-91). Tot plegat, en tots dos textos situats als extrems de l'obra s'ha fet manifest el tarannà respectuós de Llull i el seu segell d'alta qualitat humana.

---

2 És sabut que Boccaccio establirà les bases de la narrativa europea en el *Decameró* amb les cornises o marcs, cosa que ofereix un punt comparatista amb Llull donada la seva precedència en l'ús d'aquest procediment retòric. (Pot veure's el meu treball «El marc del *Llibre de contemplació* el Boccaccio», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 14 [2009], pp. 233-252): <http://revistas.uned.es/index.php/RLICGV/article/view/5953>

Tanca l'apartat sobre la predicació un passatge de l'*Art del Dret* (*Ars iuris*, op. 34), corresponent a la Qüestió 21, el qual ja és explícit en el títol: «¿Es pot forçar algú a abraçar la religió catòlica en contra de la seva voluntat?», qüestió d'acord amb l'argumentari suara comentat. Amb això, l'editor aprofita per a deixar clar i de manera senzilla l'ús de les lletres per a conceptes, que en aquest passatge és de fàcil seguiment. Cal ressaltar l'encert formal de posar l'equivalència de la lletra com si fos un punt volat.

L'apartat III, *L'Art de Ramon Llull*, és un capítol imprescindible, on a tall introductorí s'hi donen les pautes resumides –però completes– en una sola pàgina (p. 97). L'Art de Llull –comença– tracta de «com emprendre la predicació», comptant que per a ell aquest 'com' és un do especial de la gràcia divina. El seu Art afecta, doncs, els principis, per mitjà dels quals es coneixen les coses, i el mètode.

S'indiquen les sis obres relatives a l'*Ars*, amb els capítols que es reproduiran, així com es recomana, a fi d'una certa familiaritat, llegir algunes parts de l'*Art abrenjada* (*Ars brevis*, op. 126, pp. 98-149), que suporten el principal pes de l'apartat.

Cal valorar que a aquest apartat se li dediqui una atenció rellevant per la singularitat que suposa per al pensament lul·lià (de les pàgines 96 a la 189), però alhora que no es desproporcioni en relació amb la importància que se li ha donat en els darrers decennis en estudis i publicacions. És a dir, ací ocupen més espai els apartats dedicats a continguts: així, els articles de la fe cristiana, que constitueixen el gruix del llibre, seguit pels signes de la fe; així com s'ha començat per les qüestions que podríem anomenar de caràcter humà, tan significatives de la seva personalitat. És molt a destacar, doncs, que, encertadament, s'anteposi o accentuï l'interès pel que Llull exposa, creu i predica, per sobre del mètode i manera de la seva predicació, per molt original que resulti, en el seu temps i en el nostre.

Es ressalta, per últim, el que té de renovador quant a la ciència de la Teologia; en primer lloc, per l'ús tan peculiar de la demostració, és a dir de les «raons necessàries».

Altres textos seleccionats en aquest apartat són *l'Epistola Raimundi* (dins de *L'experiència de la realitat del mateix Art general*, op. 138, pp. 174-177), text de fàcil lectura i on es percep tota la seva personalitat; així, la seguretat en si mateix, afirmant que les seves demostracions no les poden destruir els infidels, i també la seva submissió en tot i pertot a l'Església. Destaquem a més els *Començaments de medicina* (op. 15, pp. 182-183) pel fragment seleccionat sobre la metàfora, car l'aplicació i explicació d'aquesta serveix per a moltes obres de Llull en les quals, per exemple, usa el llenguatge al·legòric. En l'última selecció, *De l'Arbre exemplifical* (dins de *l'Arbre de ciència*, op. 65), s'explica a si mateix i la seva manera de fer; cosa que, per entendre l'Art, és molt més útil que altres complexes disquisicions, mostrant-se precisament com un filòsof que vol facilitar les coses. En resum, havent exposat l'Art, aquests fragments l'embolcallen degudament, palesant la seva manera d'expressar-se i d'expressar-lo.

L'apartat IV tracta de la demostrabilitat de la fe catòlica per raons necessàries. És a dir, és la via racional per a la fe, segons ho concep Llull. L'ocupació de la raó a favor d'aquestes veritats compta amb dues condicions: la cooperació de fe i raó, juntament amb l'argumentació en el marc de l'Art lul·lià. La seva base de reflexió són els articles de la fe –d'aquí la importància que se'ls dona en aquesta selecció, base que ja tenia rellevància en el *Llibre de Contemplació*; cal comentar que, en la disputa amb els musulmans, es redueixen de fet a l'Encarnació i a la Trinitat.

Comença amb textos del *Llibre de demostracions* (op. 6), a través del qual es fa veure que les raons necessàries són més eficaces contra l'error que la via de la fe. S'han seleccionat passatges summament accessibles i clars, arran de fragments com el de les diferències entre l'home i la pedra en relació amb el coneixement i amb Déu; d'aquesta manera es van acorralant les possibilitats, segons arguments fàcils, fins a arribar a la Trinitat. Això porta a Llull a conclusions cridaneres per al seu temps, com el fet que tingui tant mèrit accedir a la divinitat per l'enteniment que creient, val a dir mitjançant la fe.

Altres passatges seleccionats fan veure aspectes que no serien rendibles actualment o de difícil comprensió (pp. 201 i 203, xix, respectivament); mentre que d'altres són enormement actuals o senzills (p. 203, xxi). En qualsevol cas, s'ha acudit a passatges molt clars, com el de l'explicació sobre el dubte i l'entesa (p. 207, xlv), deixant veure que l'esforç hi és recompensat.

La selecció corresponent al text n° 17 és un llibre molt important, la *Disputa entre la fe i l'enteniment* (op. 105, pp. 209-213), del qual es recullen sencer el pròleg i el primer capítol. Llull es posa en posició imparcial en la lluita, si bé es pot advertir que en realitat defensa el segon. L'escenificació de la discussió és d'una habilitat i una intel·ligència extraordinàries, plenes d'enginyoses imatges, com la famosa comparació amb l'oli i l'aigua, segons la qual la fe sempre flota o està per sobre. És tan viu el debat que els interlocutors arriben gairebé a l'insult i discuteixen de manera airada, fet que dóna realisme i atractiu al text.

Aquí faré un incís que no suposa correcció al text, però sí que obre una pregunta, perquè la referència a Lluc 24, 42 –al principi de la p. 221; i de nou un record a dalt de la p. 241- que reproduceix correctament l'original lul·lià, diu 'mel' en comptes de 'peix', com recullen els Evangelis. És norma dels que transcriuen el fet de reproduir exactament, però això estranya al lector que es fa preguntes sobre la diferència del vocable; i si bé deu ser quelcom sabut entre especialistes, pot estranyar entre no experts en la Bíblia o fins i tot en lul·lisme, i hi podria convenir o ajudar una nota o explicació. Si bé cal reconèixer que les notes són les precises, informatives o aclaridores, sense abundància excessiva (ací, som a la nota 45), valorant-se la contenció, ja que l'abundància excessiva es faria farragosa en una obra tan llarga i densa; cal afegir que, a més de ser ajustades, faciliten el coneixement teològic (així, com a mostra, les notes 52 i 53, p. 247).

El cap. 18, *Llibre en què es declara que la santa fe catòlica és més provable que improvable* (op. 165, pp. 231-243), es manté en la línia del joc verbal i conceptual, tan cars a Llull, en una síntesi molt apreciable. Heus ací una mostra: «Allò que diuen, de fet, que la fe és veritable, però no segons la via de l'enteniment, implica una contradicció. En cas que la fe sigui més indemostrable que demostrable, ells mateixos no poden saber si és veritable, tret que sàpiguen que prové de Déu; la fe, llavors, és necessària i molt entenedora.» (p. 239).

Ací també es pot confirmar la contundència amb què Llull exposa les seves conviccions enfront dels seus oponents, les quals es copsen amb la clarividència original; així es pot veure mostrant que si Déu no existeix, no existiria res, perquè el món no va poder fer-se a si mateix, perquè llavors existiria abans de ser (p. 237).

El cap. 19, *Llibre de la demostració per equiparança* (op. 121) gira al voltant de la frase d'Isaïes conforme cal creure per entendre, entenent que la fe roman com a hàbit i que l'enteniment és més propici per la seva naturalesa a entendre que a creure. La qual cosa satisfà els infidels, que no admeten les autoritats i no deixen una fe per una altra; però que sí la deixarien per entendre. Afegim que la il·lustració per part de Llull amb el cas de sant Tomàs i Jesús ressuscitat és d'una gran clarividència i oportunitat.

Les dots d'habilitat de Llull novament es posen de manifest en el text seleccionat (20) de *Declaració de Raimundo escrita en forma de diàleg contra alguns filòsofs i els seus seguidors sobre opinions errònies condemnades pel venerable pare, el senyor bisbe de París* (op. 74, pp. 245-249), passatge que comença com un diàleg entre Ramon i un filòsof (anomenat Sòcrates); discussió que es completa amb la seva reflexió final en què l'oponent analitza i sospesa la mateixa discussió.

L'apartat V es dedica a la *Definició de la Teologia*. Comença concretant que per a Llull l'objectiu de l'Art—és a dir, la primera intenció— és la reflexió teològica. Ho explicita la primera línia del primer text seleccionat, de *l'Ars generalis ultima* (op. 128): «La teologia és la ciència en la qual hom parla de Déu», p. 251. A continuació, en disputa amb un ermità demostrarà que és efectivament una ciència (*Disputació d'un ermità i Ramon sobre algunes qüestions dubtoses de les Sentències de Pere Lombard* (op. 76). El darrer text seleccionat en aquest apartat, en el lloc 26, procedeix dels *Proverbis de Ramon* (op. 69); reproduïm el primer proverbí, del capítol destinat a la Teologia: «La teologia és un discurs ordenat per parlar de Déu», p. 271.

Aquest punt, si no és la meitat material de l'obra, sí que es pot considerar un punt mitjà o fidel de la balança, atès que el proper apartat (VI), dedicat a *Els articles de la fe*, és el de major extensió (275-583 pp.) i amb el qual se supera la meitat de l'obra. És lògic que ocupi tant espai quan s'hi troben els continguts del Símbol Apostòlic com principals creences; també esdevenia en el *Llibre de Contemplació*, on va dedicar també a aquest tema tota una llarga distinció (XXXVI) en el volum III (caps. 245-254). Gayà ressalta a més el valor de reunir els tres principals registres de la seva reflexió: la que expressa el llenguatge artístic (l'Art), la que desenvolupa principalment el tema en si mateix i

la dedicada a la pietat o a la predicació. En aquesta ressenya ve a suposar també un pas de l'equador, marcant a partir d'aquest punt una descripció més resumida i abstracta, havent exposat ja amb cert detall el disseny i les traces d'aquest llibre.

Enumerem els punts, que lògicament corresponen al credo, és a dir als fonaments de la religió catòlica; són els següents: 1. Un sol Déu.- 2. La pluralitat de persones en Déu.- 3. Les propietats personals.- 4. La trinitat de persones.- 5. Déu creador.- 6. Déu recreador.- 7. Déu glorificador.- 8. Jesucrist encarnat de Maria Verge per obra de l'Esperit Sant. - 9. Naixement de Jesucrist.- 10. Passió i mort de Jesucrist.- 11. Descens de Jesucrist als inferns.- 12. Resurrecció de Jesucrist.- 13. Ascensió de Jesucrist.- 14. Jesucrist, jutge de vius i de morts.-

I passem a l'últim apartat (VII): *Els signes de la fe cristiana*. En primer lloc, tracta de l'Església, on Lull accentua la comunitat entre els creients en Crist, destaca els fonaments de la missió del Papa i descriu la santedat de l'Església com signe apologetic de relleu (p. 785). El segon apartat el dedica el recopilador als sacraments, cridant l'atenció sobre la visió de Lull al voltant del matrimoni i l'Eucaristia (textos 109-112). Ens fixem a la part relativa al matrimoni, on torna a prendre dels *Proverbis de Ramon*, car els tres primers proverbis del cap. CCXVIII són veritablement d'antologia: «1. El matrimoni és un sacrament que Déu va fer al paradís terrenal d'Eva i d'Adam.- 2. Déu vol el matrimoni perquè tinguis fills amb el seu permís.- 3. Déu no vol que hom usi els seus béns sense permís».

A l'Eucaristia, destaquem el cap. LX del *Llibre de predicació* (op. 118), *Sermó sobre l'Eucaristia en el dia del sant Sopar* (pp. 847-855), on s'assenyala la diferència entre l'explicació i l'aplicació per part de Lull. El text relatiu al sacerdoci es pren de la *Doctrina pueril* (op. 8; pp. 859-865), i amb el benentès que les explicacions s'hi s'adreçaven al seu fill, es comprèn que resultin passatges de gran senzillesa.

En el tercer apartat d'*Els signes de la fe cristiana*, titulat *La vida del cristià*, se'ns fa veure que Lull entén que tots compten, és a dir, que tots formen part de la cristiandat, sigui per la reflexió teològica sigui com a testimonis de l'Evangelí, i per tant han de participar en la renovació moral de les persones i de tota la societat.

En primer lloc es refereix als deu manaments, unitat que també formava un conjunt rellevant en el *Llibre de Contemplació*: la distinció XXXVII del tercer volum.

I l'últim i quart punt d'*Els signes de la fe cristiana* és *La contemplació* (p. 1009), on se'ns dirigeix particularment cap als passatges que reflecteixen la seva pròpia pràctica contemplativa. En aquesta part ens aturem especialment en la poesia de les *Hores de nostra senyora santa Maria* (op. 50), que constitueix el poema marià més ampli de Lull; poema del qual reproduïm una estrofa (p. 1029), la que s'ha de dir abans de recitar cadascuna de les hores. En aquest cas –per tal de tenir alguna mostra de l'original- ho donem de la versió de català antic:-

De la confessió que hom ha de fer a cascuna hora avans que la digua

A vos, Mayre de pietat,
Me confés de tot mon peccat
Ab dolor e contricció,
Volent far satisfacció,
A mon poder, del falliment
C'ay fayt vas vos e manta gent.
E vos, Dona, per pietat
Prenets esta hora en grat;
La qual dic per vostra lausor
E pel vostro fill salvador.
Ave Maria, alegremen
Diga hom al començamen.

I és obligat tancar, com fa aquest llibre amb uns versicles d'alt lirisme, del *Llibre d'amic i amat* (op. 21b), inclòs en el *Romanç d'Evast i Blaquerua* (op. 21). Reproduïm el primer i l'últim de la selecció (p. 1051 i p. 1057), que donem en la versió actualitzada:

21. Sospirs e plors van venir a l'amat perquè jutgés, i li van demanar perquè se sentia estimat més fortament.

L'amat va judicar que els sospirs són més a prop de l'amor i els plors, dels ulls.

254. L'amat es va vestir amb la roba que vestia el seu amic, per tal que fos el seu company eternament en la glòria.

I per això l'amic va desitjar sempre vestiments vermells, per tal que la roba fos més semblant als vestits del seu amat.

Per acabar, cal dir que, a mesura que ha anat avançant la lectura, per mitjà de la selecció efectuada i del seu acoblament i estructura, queda realçat l'enginy de Llull, així com la reproducció bilingüe permet distingir la seva llengua. També cal ressaltar la fluïdesa de les traduccions, que afavoreix la comprensió. Per això aportem uns comentaris finals per aplaudir la llengua utilitzada al llarg de tot el llibre, que és la col·loquial correcta; ja que, sense caure en els últims crits de la moda envers algunes formes concretes, s'usa el pretèrit perifràstic (*va dir...*) o la forma repetida de l'a més (*a més a més*). Llenguatge lliure i natural, que és el més fàcil i pla. Qui vulgui fer-hi comparacions, ja té el llatí o la forma antiga catalana al costat. Tanmateix, és trist veure altres versions d'obres de Llull —o sobre Llull— amb una llengua excessivament rígida, en les quals no se segueix aquest criteri de bon gust com norma elemental, sense perdre un àtom de fidelitat.

També és digne d'encomi l'esforç o pruija per recollir un gran nombre variat de fonts i títols (hi ha un total de 150 passatges seleccionats), amb la qual cosa s'obté una visió objectivament representativa de l'obra lull·liana; i com que apareixen de manera esquitxada, hem recorregut a donar la ubicació de les obres al catàleg lull·lià, com també es fa en el nostre llibre.

I una ultimíssima valoració rau en el mèrit de fer que un autor que conté en el seu haver una bona part d'obres difícils o de filosofia de seguiment dur, accentuat pel fet de ser una figura de l'Edat Mitjana, s'aconsegueixi –sigui per mitjà de la selecció, de la seva il·lustració o de les breus explicacions inicials per a cada apartat– que resulti una lectura clara i diàfana. A banda de la utilitat de l'obra i de l'esforç realitzat, doncs, cal tornar a felicitar encèsament el seu autor, ara per aquesta conversió de l'ardu en senzill; i també per graduar tan justament la importància de l'aportació lulliana al pensament i a la humanitat. Tot això permet d'apropar una personalitat de tal dimensió amb molta eficàcia, cosa que especialment és d'agrair avui en dia, degut a la proximitat que li atorga la modernitat del seu pensament. Figura, per tant, que, en correspondència, precisava de major coneixement, finalitat clara d'aquest treball i llibre.